

Alina AWRAMIUK

Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Warszawa, Polska
e-mail: alina.awramiuk@uw.edu.pl

**NIEMATERIALNE ASPEKTY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO
POGRANICZA NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH TRADYCJI
MIESZKAŃCÓW PODLASIA**

**INTANGIBLE ASPECTS OF THE CULTURAL LANDSCAPE
OF THE BORDERLAND ON THE EXAMPLE OF SELECTED CUSTOMS
FROM PODLASIE REGION**

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, niematerialne aspekty krajobrazu, pogranicze kulturowe, Podlasie

Key words: cultural landscape, intangible aspects of the landscape, cultural borderland, Podlasie region

Streszczenie Krajobraz kulturowy jest źródłem symboli i znaczeń, które dla ludności zamieszkującej dany obszar są ważnym czynnikiem kształtującym ich tożsamość kulturową. Mają one często wymiar emocjonalny, wywołują pozytywne, bądź negatywne uczucia. Nośnikami znaczeń w krajobrazie są elementy materialne, jak i niematerialne, przejawiające się w zwyczajach, wierzeniach oraz świadomości minionych wydarzeń. Na pograniczu kulturowym, gdzie mieszkają przedstawiciele kilku grup kulturowych mogą wykształcić się różne tradycje: a) przeciwstawne (których źródłem bywają konflikty, bądź pamięć o konfliktach), b) akceptowane bądź tylko tolerowane przez poszczególne grupy kulturowe (które nie przeciwstawiają, nie negują odmiennych tradycji, ale też z nich nie czerpią), c) może też dochodzić do przenikania tradycji, wzajemnego wzbogacania się. Na przykładach z Podlasia autorka postara się ukazać, jak kontakty międzykulturowe wpływają na kształtowanie się niematerialnego wymiaru krajobrazu kulturowego na pograniczu.

Abstract Local communities perceive cultural landscape as a source of symbols and meanings, which can play a significant role in the creation of their regional identity. These symbols and meanings often have emotional dimensions, inducing positive or negative feelings. Material as well as intangible elements of the cultural landscapes carry certain meanings and will describe it. Ethnic and religious minorities living on the cultural borderland next to each other can create different traditions, which can be considered as: a) opposing (their roots are seen in local conflicts), b) accepted or just tolerated by both sides or in some cases we may observe a situation where c) customs will be complementary to each other. The author of the article, on the basis of selected examples from the Podlasie region in North-east Poland, is going to present how intercultural relationships influence the process of creating the intangible dimension of cultural landscape of the borderland.

WPROWADZENIE

Krajobraz kulturowy, podobnie jak pojęcie kultury, można rozpatrywać w dwóch płaszczyznach: materialnej i niematerialnej (duchowej). Wymiar materialny krajobrazu przejawia się w widocznych elementach przestrzeni, będących rezultatem działalności człowieka na danym obszarze. Natomiast płaszczyznę niematerialną krajobrazu kulturowego tworzą tradycje i zwyczaje, język, religia, pamięć o wydarzeniach historycznych itp. Zarówno materialne, jak i niematerialne elementy krajobrazu kulturowego mają swój wymiar przestrzenny, co oznacza, że można je analizować pod względem zasięgu ich występowania, natężenia, przenikania się. Niewątpliwie, znacznie łatwiej jest uchwycić przestrzenne zróżnicowanie elementów materialnych krajobrazu i przedstawić je w sposób graficzny, np. na mapie. Dużo bardziej jest to skomplikowane w przypadku elementów niematerialnych, które często znajdują się jedynie w świadomości ludzkiej. Ponadto, zależą one od zasięgu występowania danej społeczności, co też bywa niezwykle zmienne (Opach, 2003).

Krajobraz kulturowy jest również nośnikiem wielu symboli i znaczeń, które dla ludności zamieszkującej dany obszar są ważnym czynnikiem kształtującym ich tożsamość kulturową (regionalną). Mają one często wymiar emocjonalny, wywołują pozytywne, bądź negatywne skojarzenia i odczucia. Nośnikiem znaczeń w krajobrazie są zarówno elementy materialne (np. występowanie symboli religijnych, świątyń, pomników upamiętniających wydarzenia), jak i niematerialne (tradycje, wierzenia, pamięć o przeszłości).

W geografii kultury przedmiotem badań są zarówno interakcje między kulturą a środowiskiem przyrodniczym, jak również relacje przestrzenne między różnymi typami kultury (Sopher, 1967, za Jackowskim i in., 2008). Z punktu widzenia drugiego podejścia, interesującym obszarem badań jest region pogranicza kulturowego, gdzie mieszkają przedstawiciele różnych narodów, grup etnicznych, religijnych itp. To zróżnicowanie wpływa m.in. na charakter i jakość stosunków społecznych, a zarazem także oddziałuje na otaczającą przestrzeń, w której dochodzi do kontaktów międzykulturowych.

Celem niniejszego opracowania jest uchwycenie specyfiki krajobrazu kulturowego pogranicza w jego wymiarze niematerialnym. Na wybranych przykładach zwyczajów i wierzeń religijnych oraz przekazów ustnych związanych z pamięcią o minionych wydarzeniach autorka postara się ukazać, jak zróżnicowanie kulturowe wpływa na kształtowanie się płaszczyzny „duchowej” krajobrazu kulturowego pogranicza. Prezentowane w artykule przykłady pochodzą z regionu Podlasia, a dokładnie z południowo-wschodniej części obecnego województwa podlaskiego. Obszar ten zamieszkują m.in. przedstawiciele mniejszości białoruskiej i ukraińskiej, a także, obok wiernych Kościoła rzymskokatolickiego, mieszka tu liczna grupa wiernych wyznania prawosławnego. Metody zastosowane do prezentacji powyższego problemu to analiza dokumentów (źródeł historycznych i materiałów lokalnych) oraz przekazów ustnych, pochodzących z rozmów z ludnością Podlasia.

POJĘCIE POGRANICZA – DEFINICJA I PROBLEMY BADAWCZE

Pojęcie pogranicza, podobnie jak wiele innych kategorii badawczych stanowiących przedmiot zainteresowań różnych dyscyplin nauki, jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Jest to spowodowane m.in. faktem, iż przedstawiciele poszczególnych dyscyplin kładą akcent na inne jego aspekty. Socjologowie interesują się głównie społeczno-kulturowym i osobowościowym wymiarem pogranicza. Wiąże się to z poszukiwaniem odpowiedzi na pytania dotyczące wpływu zróżnicowania kulturowego na kształtowanie się systemu społeczno-kulturowego na pograniczu, co przejawia się m.in. w charakterze kontaktów społecznych przedstawicieli różnych grup etnicznych. Ma to również istotny wpływ na formowanie się tożsamości kulturowej – często rozproszonej, podzielonej, czy też słabo ugruntowanej w świadomości mieszkańców pogranicza (Sadowski, 1995; Szczepański 1997, 1999; Nikitorowicz 1995). Etnografowie badają treściowo-kulturowy wymiar pogranicza, który wyraża się w zróżnicowaniu kultury ludowej, lokalnych tradycji, na które składają się zwyczaje, wierzenia, zasady i reguły postępowania (Nikitorowicz, 2005).

W geografii zagadnieniami szeroko rozumianych pograniczy zajmują się przede wszystkim geografowie społeczno-ekonomiczni, którzy interesują się m.in. problematyką wpływu granic (politycznych, kulturowych) na sytuację ekonomiczną i kontakty społeczno-gospodarcze w regionach pogranicza oraz badają mechanizmy kształtowania się różnego typu pograniczy, np: regionów przygranicznych i transgranicznych (np. Zagożdżon, 1980; Rykiel, 1990; Eberhardt, 1996), regionów stykowych (Hartshorne, 1933; Rykiel, 1991). Przedmiotem zainteresowań geografów są również problemy kształtowania się tożsamości regionalnej (terytorialnej) mieszkańców pogranicza (np. Matykowski, 1997; Barwiński, 2004). Tym, co łączy zainteresowania geografów, jest aspekt przestrzenny (terytorialny) pogranicza. Istotą badań geograficznych jest bowiem uchwycenie wymiaru przestrzennego zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych zachodzących na pograniczu.

Pogranicze wyodrębnione na zasadzie terytorialnej oznacza najczęściej obszar położony w pobliżu jakiejś granicy (politycznej, kulturowej) lub na peryferiach (z dala od centrum społeczno-gospodarczego danego obszaru), tam gdzie mają miejsce charakterystyczne stosunki społeczno-gospodarcze oparte na odmiennych systemach kulturowych (Barwiński, 2004).

W wielu koncepcjach i definicjach pojęcia pogranicze podkreśla się fakt, że obszary położone na styku kultur często w przeszłości zmieniały przynależność państwową i znajdowały się pod wpływem różnych systemów politycznych i administracyjno-gospodarczych. W efekcie, ludność zamieszkująca regiony pogranicza reprezentuje często różne tradycje kulturowe, wynikające ze zróżnicowania etnicznego, językowego czy religijnego. Sytuacja tego typu tworzy się w następstwie historycznych zmian politycznej przynależności danego terytorium oraz styku lub wymieszania się ludności w wyniku procesów osadniczych (migracji, kolonizacji). Tak rozumiane pogranicze jest strefą przejściową między dwoma, i więcej, narodami.

Z tego też powodu, pogranicze wyznaczone jest najczęściej na podstawie zasięgu osadnictwa (Babiński, 1997, za Barwińskim 2004).

Innymi słowy, pogranicze kulturowe to obszar gdzie dochodzi do zetknięcia się dwóch lub więcej grup kulturowych (etnograficznych, językowych, religijnych), charakteryzujących się odmiennymi zwyczajami, tradycjami, normami – odmiennym dziedzictwem kulturowym. Ma to wpływ na kształtowanie się specyficznych systemów społeczno-kulturowych. Ponadto, w efekcie przenikania się kultur kształtuje się również niepowtarzalny krajobraz kulturowy pogranicza. Jego specyfika przejawia się m.in. współwystępowaniem odmiennych symboli kulturowych, religijnych (np. świątyń różnych religii i wyznań, symboli religijnych w postaci przydrożnych krzyży, kapliczek itp.), przenikaniem stylów architektury świeckiej i sakralnej, występowaniem odrębnych sposobów zagospodarowania terenu itp. Wszystko to składa się na odmienną i niepowtarzalność pogranicza.

PODLASIE – REGION NA STYKU KULTUR

Interesującym przykładem pogranicza w Polsce jest Podlasie – kraina historyczno-kulturowa o nieostrych granicach rozciągająca się w obrębie Niziny Podlaskiej wzdłuż środkowego biegu Bugu, Narwi i Biebrzy. Nazwa Podlasie – najprawdopodobniej pojawiła się w XV wieku wśród ludności ruskiej, jako określenie ziem położonych w sąsiedztwie Lachów (Lechitów), czyli *pod-lasze*, wymawiane w gwarze ludności zamieszkującej te tereny, nieznającej brzmienia *sz*, jako *podlasie* (Gloger, 1903).

Zróznicowanie kulturowe i pograniczny charakter Podlasia są efektem licznych zmian przynależności politycznej tych terenów. Przy czym, od początków kształtowania się tego regionu (przełom XV i XVI w.) był to obszar sporny między Polską (Mazowszem) a Rusią, a w późniejszych okresach między Koroną a Księstwem Litewskim (Gloger, 1903). Aktualnie, historyczne Podlasie niemal w całości leży na terytorium Polski, głównie w obrębie województwa podlaskiego, a jego granica wschodnia jest równocześnie granicą państwową i stanowi poważną barierę przestrzenną w kontaktach z sąsiednią Białorusią i Ukrainą.

Podlasie uznawane jest za jeden z najbardziej zróżnicowanych kulturowo regionów Polski, m.in. ze względu na zróżnicowanie etniczne – mieszkają tu przedstawiciele różnych narodów i grup etnicznych (m.in. Białorusini, Ukraińcy, Litwini, Polacy, Tatarzy, Romowie) oraz religijne – oprócz katolików spotkamy tu wyznawców prawosławia, staroobrzędowców¹, protestantów, muzułmanów. W południowo-wschodniej części Podlasia (obszar zainteresowań) wierni Kościoła katolickiego w wielu miejscowościach (głównie wsiach) stanowią mniejszość, co w skali całego kraju wyraźnie wyróżnia ten region. Większość wsi wschodniego Podlasia zamieszkuje ludność jednowyznaniowa (prawosławna lub katolicka), natomiast miasta pod

¹ Staroobrzędowcy (in. starowiercy, raskolnicy) to odłam prawosławia powstały w 1652 r. w Rosji po reformach patriarchy Nikona.

względem religijnym i kulturowym są bardziej zróżnicowane i często podzielone, mniej więcej, po połowie. Na przykład w Bielsku Podlaskim czy Hajnówce wierni Kościołów katolickiego oraz prawosławnego są podobnie liczni, stanowiąc po ok. połowy mieszkańców. To właśnie w miastach uwidaczniają się większe różnice kulturowe, wynikające, przede wszystkim, z działalności organizacje skupiających mniejszości narodowe oraz z większej aktywności elit deklarujących przynależność do mniejszości narodowych, głównie do społeczności białoruskiej, choć w ostatnich latach coraz częściej również do mniejszości ukraińskiej.

Ta mozaika etniczno-wyznaniowa ma odzwierciedlenie zarówno w zachowaniach ludzi (języku, tradycji ludowej, mentalności), jak również w materialnych efektach ich działalności. Na terenach o dużym skupisku wyznawców prawosławia, w krajobrazie zauważymy liczne świadectwa ich kultury. W małych miasteczka (np. w Drohiczynie, Zabłudowie koło Białegostoku) w centralnej części, przy rynku wznoszą się obok siebie dwie świątynie: rzymskokatolicka i prawosławna. Na skraju wielu wsi oraz przy polnych drogach napotkamy symbole religijne w postaci drewnianych krzyży i kapliczek. Bardzo często obok siebie stoją dwa krzyże, każdy wzniesiony przez wyznawców innego Kościoła.

Również architektura wiejska, zdobienia i ornamentyka drewnianych domów wyróżnia ten obszar na tle innych regionów Polski. Nawiązuje ona do zdobnictwa stosowanego w rosyjskim budownictwie ludowym. Szczególnie bogato zdobione są szczyty domów skierowane ku drodze przechodzącej przez wieś, nad- i podokienniki oraz okiennice. Wśród motywów zdobniczych dominują detale roślinne i geometryczne kształty, rzadziej wyobrażenia zwierząt – poza typowym dla tych obszarów ornamentem symetrycznie ułożonych dwóch ptaków².

W rozważaniach dotyczących niematerialnej sfery kultury i związanego z nią krajobrazu kulturowego na pograniczu istotne są kwestie tożsamości lokalnej (regionalnej) mieszkańców. Badania, a także własne wieloletnie obserwacje związane z świadomością odrębności kulturowej mieszkańców Podlasia, wskazują na dość powszechne zjawisko unikania jednoznacznej deklaracji narodowościowej przede wszystkim przez ludność wyznania prawosławnego. Wielu mieszkańców tych terenów, zwłaszcza na wsiach i w małych miasteczkach, określa siebie mianem „tutejszych” (Sadowski, 1995, 1997; Mironowicz, 1992; Barwiński, 2004). Wprawdzie, zjawisko to nie jest czymś nowym na obszarach pogranicza, jednak na Podlasiu jego skala jest dużo większa niż w innych regionach Polski. Można uznać to za efekt niewiedzy w zakresie odrębności etnicznej danej grupy (niskiego poziomu wykształcenia), jednak, z drugiej strony, może świadczyć o „swoistej mądrości życiowej, w czasach zawirowań politycznych i groźby prześladowań” (Plit, 2008).

² Cechy architektury wiejskich południowo-wschodniego Podlasia stanowią atrakcję turystyczną regionu i pojawiają się w licznych folderach reklamujących region, np. „Podlaski szlak kulturowy Drzewo i Sacrum. (2008) „Kraina otwartych okiennic” (2008), wydawanych przez stowarzyszenia i organizacje działające na Podlasu, m.in. Związek Młodzieży Białoruskiej, Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia oraz władze lokalne.

Na Podlasiu zarysowuje się zatem następujący obraz związany z tożsamością jego mieszkańców: ludność katolicka odznacza się silną i ugruntowaną polską tożsamością narodową, natomiast prawosławni mieszkańcy Podlasia w połowie określają się jako Polacy („Polscy-prawosławni”), reszta utożsamia się po części z narodem białoruskim lub ukraińskim (przy czym z tym drugim w zdecydowanie mniejszym stopniu) oraz często deklaruje się jako „tutejsi” (patrz np. Barwiński, 2004).

Przedstawione powyżej zróżnicowanie wyznaniowe ma istotny wpływ na kontakty międzykulturowe a w ich efekcie na kształtowanie się odmiennych zachowań ludności Podlasia. W tym przypadku różnice między kościołem katolickim i prawosławnym nie wiążą się wyłącznie (ani nawet głównie) z kwestią teologiczną (dogmatyczną), ale sprowadzają się do odmienności kultury, tradycji, mentalności, stylu życia.

NIEMATERIALNY WYMIAR KRAJOBRAZU KULTUROWEGO PODLASIA

Chcąc uchwycić specyfikę krajobrazu kulturowego pogranicza w jego wymiarze niematerialnym autorka zwróciła uwagę na trzy przykłady tradycji istniejących w świadomości i przekazach ludności Podlasia. Wiążą się one z:

- pamięcią o dawnych wydarzeniach i osobach, na przykładzie „legandy” o dowódcy oddziałów AK Romualdzie Rajsie pseudonim „Bury”;
- wierzeniami religijnymi i kultem świętych lokalnych, na przykładzie kultu Świętego Męczennika Młodzieńca Gabriela Zabłudowskiego;
- wierzeniami ludowymi w uzdrawiającą moc „szeptuch” – kobiet zamawiających choroby.

Stanowią one jedynie egzemplifikację ogólnych procesów kształtowania się tradycji na pograniczach, a w ich efekcie duchowej sfery krajobrazu kulturowego.

Pamięć o wydarzeniach historycznych

Pamięć wydarzeń związanych z II wojną światową jest nadal żywa w świadomości mieszkańców Podlasia, niezależnie od narodowości czy wyznania. Jednak, pamięć ta bywa również skrajnie różna.

Przykładem postaci historycznej oraz związanych z nią tragicznych wydarzeń jest kpt. Romuald Adam Rajs, pseudonim „Bury”. Na temat działalności jego oddziału Armii Krajowej na omawianym obszarze krążą dwie, odmiennie „legandy”. Romuald Rajs był żołnierzem Związku Walki Zbrojnej – AK oraz dowódcą 1 Brygady Szturmowej i 3 Brygady Wileńskiej AK. W latach 1945-1946 oddziały „Burego” walczyły na Białostocczyźnie. Celem ich działań było zwalczanie ugrupowań NKWD i UB.

W 1946 r. oddziały „Burego” dokonały egzekucji na kilkudziesięciu furmanach oraz pacyfikacji kilku wsi m.in. Zaleszany (powiat Hajnówka), Szpaki, Wólka Wygonowska (powiat Bielsk Podlaski)³. Z relacji ludności miejscowej wynika, że powodem zamordowania furmanów były względy etniczne (narodowościowo-religijne). Po wojnie kpt. Romuald Rajs został skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie. Natomiast w 1995 r. decyzją Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego został on rehabilitowany⁴.

W świadomości ludności prawosławnej pochodzącej z terenów, na których doszło do pacyfikacji ludności cywilnej, „Bury” jawi się jako zbrodniarz i ludobójca. Dramatyczne relacje oraz ciągle żywa i bolesna pamięć o tamtych wydarzeniach są nadal przedmiotem rozmów oraz są przekazywane kolejnym pokoleniom. Jak usłyszymy z ust ludności miejscowej – zginęli ci chłopcy, którzy nie potrafili przeżegnać się po katolicku, tylko dlatego, że byli odmiennego wyznania. Ponadto, wydarzenia te są również opisywane w lokalnych czasopismach wydawanych przez organizacje mniejszości np. *Przegląd Prawosławny* czy *Nad Buhom i Nawoju*, co podtrzymuje pamięć o tamtych wydarzeniach w tej społeczności (patrz artykuły np. Łojewskiej 2003; Bakunowicza, 2003).

Z drugiej strony ukształtował się w świadomości mieszkańców Podlasia inny, ale równie żywy, obraz związany z osobą kpt. Rajsa pseudonim „Bury”. Część społeczności Podlasia, głównie deklarującej polską tożsamość narodową, kultywującą pamięć o żołnierzach Armii Krajowej, postrzega „Burego”, jako bohatera tragicznego, walczącego o wolność Polski. Otacza go legenda Kmicica z Wileńszczyzny oraz niezwyciężonego dowódcy. Również, niektórzy historycy w naukowych opracowaniach podtrzymują mityczny obraz Romualda Rajsa „jako niezłomnego i wiernego żołnierza niepodległej Rzeczypospolitej” (Grunt-Mejer Z. i inni., 1996) oraz „wspaniałego oficera liniowego; odważnego do szaleństwa, który sam pchał się na pierwszą linię walki” (*Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944-1956*, 2004).

Należy dodać, że w 2002 r. pamięć o tragicznych wydarzeniach z 1946 r. zyskała wymiar materialny w postaci krzyża prawosławnego, który stanął na cmentarzu wojskowym w Bielsku Podlaskim, upamiętniając śmierć furmanów. Pomnik ten stoi obok innego krzyża – rzymskokatolickiego – poświęconego m.in. wileńskim żołnierzom AK, którzy po wojnie walczyli na Białostocczyźnie.

Wierzenia religijne

Ważnym elementem duchowej sfery życia ludzi, wpływającej na kreowanie otaczającej ich przestrzeni oraz na przywiązanie do danego obszaru, jest religia. Dlatego też, kolejny przykład wiąże się z kultem lokalnego świętego – Męczennika Młodzieńca Gabriela Zabłudowskiego. Jest on powszechnie czczonym świętym prawosławnym na Podlasiu, m.in. dlatego, że jest patronem dzieci i młodzieży.

³ Informacje o ustaleniach końcowych śledztwa S 28/02/Zi w sprawie pozbawienia życia 79 osób – mieszkańców powiatu Bielsk Podlaski w tym 30 osób, tzw. furmanów w lesie koło Puchał Starych, dokonanych w okresie od dnia 29 stycznia 1946 r. do dnia 2 lutego 1946 r. Komunikat IPN dostępny na oficjalnej stronie instytutu (www.ipn.gov.pl – pobrano 09.2010).

⁴ Tamże.

Kult świętego Gabriela jest silnie związany z żeńskim klasztorem prawosławnym w Zwierkach, koło Zabłudowa, gdzie urodził się Gabriel, oraz z soborem św. Mikołaja w Białymstoku, gdzie znajdują się relikwie świętego. W odróżnieniu od stolicy Podlasia (Białegostoku), w której ludność wyznania prawosławnego stanowi znaczący udział w strukturze wyznaniowej miasta, we wsi Zwierki prawosławnych jest niewielu. Nie ma to jednak wpływu na możliwości kultywowania pamięci św. Gabriela wśród społeczności prawosławnej. Co roku, w maju, odbywa się piesza pielgrzymka z relikwiami świętego (z Białegostoku do Zwierek), w której uczestniczy głównie młodzież wyznania prawosławnego. Można uznać iż dla społeczności rzymskokatolickiej kult świętego Gabriela jest w pewnym sensie „obojętny”, tzn. nie negują tej tradycji, ale też z niej nie czerpią i nie traktują go (św. Gabriela) za szczególnie ważnego świętego Podlasia.

Interesującym wątkiem tej tradycji jest legenda, dotycząca śmierci św. młodzieńca Gabriela. Według przekazów, 6-letni Gabriel został uprowadzony, torturowany i zamordowany przez Żydów w celu zdobycia chrześcijańskiej krwi. Jest to tzw. legenda krwi. Tradycja ta nie jest już powszechnie przekazywana, ale nadal pamięć o niej istnieje w świadomości mieszkańców Podlasia, o czym świadczą badania etnograficzne przeprowadzone w 2007 roku (Tokarska-Bakier, 2007). Należy dodać, iż ta legenda była i jest znana nie tylko na Podlasiu ale, jak pokazują badania przeprowadzone pod kierunkiem prof. J. Tokarskiej-Bakier (2008), jest to przekaz występujący w innych regionach Polski (np. na Sandomierszczyźnie).

Wierzenia ludowe

Ostatni przykład dotyczy wierzeń ludności Podlasia w uzdrawiającą moc „szeptuch”. Szeptuchami określa się kobiety, zazwyczaj w podeszłym wieku, które zajmują się „szeptaniem”, tj. odczynianiem uroków i leczeniem. Najbardziej znana szeptucha, do której nadal licznie przyjeżdżają ludzie szukający pomocy, mieszka we wsi Orła (koło Bielska Podlaskiego). Przez ludność miejscową nazywana – „babą z Orli”. Poza tym szeptuchy można spotkać także w innych wsiach Podlasia, np. w Parcewie, Kojłach, Tyniewiczach.

Ta tradycja jest połączeniem wierzeń religijnych z magią, przesadami i zabobonami. Kobiety zajmujące się zamawianiem chorób, uznawane są za znachorki. Ludność miejscowa wierzy, że dzięki modlitwie i niezwykłej mocy, którą posiadają te kobiety, mogą one pomóc nie tylko w chorobach, ale też w trudnych sytuacjach rodzinnych (np. gdy rodzina jest w konflikcie; mąż nadużywa alkoholu itp.). Instytucja szeptuchy jest najbardziej rozpowszechniona w społeczności prawosławnej Podlasia. Niemniej, z ich usług korzystają również nieprawosławni mieszkańcy regionu, a także osoby z innych części Polski. Mimo zdecydowanych sprzeciwów oraz krytycznego stanowiska wobec działalności szeptach duchownych i hierarchów Kościoła prawosławnego, ciągle przybywają do nich ludzie poszukujący pomocy w sytuacjach, gdy tradycyjne sposoby (np. medycyna konwencjonalna) zawadzą.

Ta tradycja i wierzenia, mimo iż wyrosły w jednej grupie kulturowej, są uznawane i akceptowane przez inne grupy zamieszkujące obszar pogranicza. Jest to zatem przykład przenikania się tradycji z jednej kultury do innej.

PODSUMOWANIE

Głównym celem niniejszego opracowania była próba uchwycenia specyfiki krajobrazu kulturowego pogranicza w aspekcie niematerialnym. Omówione w artykule przykłady tradycji pochodzących z Podlasia pokazują, że na pograniczach, w warunkach powszechnej występującej wielokulturowości, dochodzi do kształtowania się różnych typów tradycji. Ze względu na charakter kontaktów międzykulturowych oraz stopień przenikania się kultur można podzielić je na 3 kategorie tradycji:

- a) przeciwstawne (których źródłem bywają konflikty, bądź pamięć o konfliktach),
- b) akceptowane bądź tylko tolerowane przez poszczególne grupy kulturowe (które nie przeciwstawiają, nie negują odmiennych tradycji, ale też z nich nie czerpią),
- c) wzbogacające się wzajemnie, w wyniku przenikania tradycji (wierzeń, obrzędów).

Badając krajobrazy kulturowe, poszukując ich specyfiki i odrębności, wydaje się niezwykle ważnym uwzględnienie sfery niematerialnej kultury, związanej z zachowaniami ludzi, ich wierzeniami, przekonaniami, zwyczajami. Na obszarach, gdzie mieszkają obok siebie przedstawiciele różnych grup etnicznych mogą wykształcić się odmienne tradycje, sposoby interpretacji i postrzegania wydarzeń, które uwarunkowane są charakterem (specyfiką) kontaktów międzykulturowych.

Przytoczone przykłady z pogranicza kulturowego północno-wschodniej Polski miały na celu zwrócenie uwagi na znaczenie tej problematyki w badaniach krajobrazów kulturowych. Niewątpliwie, elementy niematerialne kultury są niezwykle trudne do badania empirycznego i obiektywnej analizy. Niemniej, warto podjąć dyskusję nad sposobami badania tych zjawisk. Jest to wyzwanie dla interdyscyplinarnych zespołów badawczych (np. geograficzno – etnograficzno – socjologicznych), które mogą podjąć próbę wyznaczenia zasięgu występowania danych wierzeń, pamięci o wydarzeniach, czy też delimitacji obszaru przenikania tradycji. Może być to pomocne w wyjaśnieniu wielu problemów związanych z kształtowaniem się krajobrazu kulturowego. Istotą nurtu krajobrazowego jest bowiem „uchwycenie sensu i rezultatu ludzkiego działania w rzeczywistości przyrodniczej i społecznej” (Myga-Piątek, 2005).

LITERATURA

- Babiński G., 1997: Pogranicze polsko-ukraińskie, etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość, NOMOS, Kraków.
- Bakunowicz J., 2003: 57. rocznica pacyfikacji wsi Zanie, Nad Buhom i Nawoju, nr 1, s. 16.
- Barwiński M., 2004: Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Eberhardt P., 1996: Problematyka regionów transgranicznych na wschodnim pograniczu Polski, *Przegląd Geograficzny*, 68, 102, s.41-55.
- Gloger Z., 1903: Geografia historyczna ziem dawnej Polski, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków [Reprint wydany przez Wyd. Wiedza Powszechna, 1991, Warszawa].
- Grunt-Mejer Z., Hoppen-Zawadzka J., Iwanowski L., Kosiński Z., Szostak H., 1996: Koniec epopei, Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Hartshorne R., 1933: Geographic and political boundaries in Upper Silesia, *Annals of the Association of American Geographers*, 23, 4, s. 195-228.
- Jackowski A., Bliska-Wodecka E., Sołjan I., 2008: Geografia kultury. [w:] Historia geografii polskiej, (red.) A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944-1956. Słownik t. 2, 2004, (red.) T. Balbus, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa.
- Łojewska W., 2003: Bohaterowie czy bandyci?, *Przegląd Prawosławny*, nr 1.
- Matykowski R., 1997: Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie. Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego. [w:] Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną, (red.) I. Bukowska-Floreńska, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 99-114.
- Mironowicz E., 1992: Świadomość narodowa społeczności prawosławnej Białostoczczyzny, *Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego*, 17, s. 109-142.
- Myga-Piątek U., 2005: Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. [w:] Krajobraz kulturowy – aspekty teoretyczne i metodologiczne, (red.) U. Myga-Piątek, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, t. IV, Sosnowiec.
- Nikitorowicz J., 1995: Pogranicze tożsamości – edukacja międzykulturowa, *Trans Humana*, Białystok.
- Nikitorowicz J., 2005: Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Opach T., 2003: Wykorzystanie opracowań kartograficznych w badaniach krajobrazu kulturowego. [w:] Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia terenowe i regionalne. t. III, (red.) E. Orłowska, J. Klementowicz, Wyd. Oddział Wrocławskiego PTG, IG i RR Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

- Plit F., 2008: Województwo podlaskie – region pogranicza. [w:] Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka, (red.) D. Świątek, M. Bednarek, P. Siłka, Dokumentacja Geograficzna nr 36 IGiPZ PAN i PTG, Warszawa, s. 7-14.
- Rykiel Z., 1990: Region przygraniczny jako przedmiot badań geograficznych, *Przeгляд Geograficzny*, 62, z 3-4, s. 263-273.
- Rykiel Z., 1991: Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych, *Prace Habilitacyjne*, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Sadowski A., 1995: Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców, *Trans Humana*, Białystok.
- Sadowski A., 1997: Mieszkańcy północno-wschodniej Polski. Skład wyznaniowy i narodowościowy. [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, (red.) Z. Kurcz, s. 7-42, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Sopher D.E., 1967: *Geography of religions*. Foundation of Cultural Geography Series, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, N.J.
- Szczepański M.S., 1997: Region pogranicza i pogranicze w regionie, *Gazeta Uniwersytecka UŚ*, <http://gu.us.edu.pl/node/241781>.
- Szczepański M.S., 1999: Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych. [w:] *Badania nad tożsamością regionalną*, (red.) A Matczak, s. 7-17, *Materiały z konferencji naukowej*, Łódź-Ciechanów.
- Tokarska-Bakier J., 2007: *Raport z badań podlaskich*, *Archiwum Etnograficzne ISNS UW*, Warszawa.
- Tokarska-Błońska J., 2008: *Legenda krwi*, *Antropologia przesądu*, Wyd. WAB, Warszawa.
- Zagożdżon A., 1980: Regiony peryferyjne a zagadnienie peryferyjnych układów osadniczych. Wybrane zagadnienia teoretyczne i badawcze, *Przeгляд Geograficzny*, 52, 4, s. 815-826.